

порядку добра і зла, близькість неба і пекла»¹⁶. За окресленням Гриневича, вона виступає

...символом непевності, невизначеності, внутрішнього безладу та розриву. Грішник ніби очікує на остаточне вирішення своєї долі та віднайдення власного простору. Зображення розкаяного грішника вводить в есхатологічну реальність таємничий вимір часу та чекання, момент відстрочення і тимчасового припинення, об'єднує в собі вічність і час. Есхатологічний порядок зустрічається в ньому з порядком хронологічним. Таким чином, це стає символом співіснування вічності і часу. Вічність, отже, не виключає ані часового виміру, ані можливості зміни та остаточного вирішення, так само як людська екзистенція в часі просякнута вічністю і нею позначена¹⁷.

Хуан Абеля Самітьєр

Найновіші дослідження історії освіти і Товариства Ісуса модерної доби в Іспанії

Товариство Ісуса, поза сумнівом, відіграло важливу роль в історії Іспанії від самого моменту заснування. Воно значно вплинуло на іспанське суспільство, особливо в освітній сфері. Проте навіть за найміцнішої позиції в соціумі йому в певні історичні моменти не вдалося уникнути суперечності з властями, які намагалися модернізувати та реформувати державні структури, оскільки надмірна влада єзуїтів та особливість їхньої «четвертої обітниці» стикалися з прагненням політичних еліт зміцнити могутність держави. Під цим кутом зору слід відзначити два засадничих моменти: вигнання єзуїтів 1767 р. з усіх володінь Іспанської Корони, у тому числі й американських колоній, а також постійну конфронтацію Товариства із Другою Іспанською Республікою, яка вже у своїй конституції 1931 р. чітко заявила про бажання його розпустити. Саме тому вивчення Товариства Ісуса зосереджувалося здебільшого на цих двох, дуже значущих, періодах. Крім того, варто взяти до уваги й тенденцію до фрагментації історичних досліджень в Іспанії, оскільки політичний устрій країни в доіндустріальну добу являв собою монархію, складену з різних королівств із яскраво вираженими особливостями та відмінностями як у

¹⁶ Вацлав Гриневич, автор цитованих слів, підкреслював, що східна традиція вказує на безпосередню близькість чи навіть взаємопроникнення неба і пекла, а ікона Страшного Суду представляє зміст спасіння у його часовому та просторовому вимірах. Добро і зло виступають на ній у безпосередньому сусідстві. Внизу ікони поміж небом та пеклом зображають таємничу постать голої людини, прив'язаної до стовпа, а напис поряд повідомляє: «Був грішником, а отже, не може спастися, розкаявся, а отже, не може бути осудженим», див.: Hryniewicz W. *Bog naszej nadziei*. S. 254.

¹⁷ Там само.

законодавстві, так і в організації управління. Це призводило до того, що історики, скрупульозно вивчаючи Товариство в певному місті чи королівстві, мали обмежений погляд на проблему.

Відштовхуючись від цих міркувань, розгляну деякі останні дослідження, що з'явилися в Іспанії і стосуються єзуїтів та освіти в модерну добу. Розпочати варто з колективної праці, що була опублікована 2003 р. під назвою «Вивчення Товариства Ісуса: єзуїти та їхній вплив на модерну культуру (XVI–XVIII ст.)»¹. Тут у різних ракурсах показано різноманітні аспекти історії освіти: викладання в єзуїтських колегіумах, склад їхніх бібліотек та найвиразніші приклади культурної діяльності. Книжка неоднорідна тематично, проте вона слугує добрим відправним пунктом для тих, хто хоче розпочати студії над згаданою проблематикою.

Новішими є дві статті одного з найвідоміших знавців модерної культури в Іспанії Хав'єра Вергари Сьордіа. Першу з них присвячено єзуїтській бібліотеці в Памплоні наприкінці XVIII ст.². Варто пояснити, що після ухвали про вигнання членів Товариства (1767 р.) було каталогізовано їхні бібліотеки не лише з метою поповнити університетські та семінарські книгосховища, але й щоб знайти документи, які би виправдали згадане вигнання, а також аби визначитися з продажем деяких єзуїтських маєтків задля покриття урядових витрат. Завдяки цим бюрократичним процедурам можемо дізнатися про склад низки бібліотек Товариства. Що ж до Памплони, яку досліджував Хав'єр Вергара Сьордіа, то станом на 1767 р. тутешня бібліотека мала солідний розмір і налічувала 3585 назв. При цьому слід взяти до уваги, що Памплона була столицею малого королівства Наварри із нечисленним населенням.

Можливо, найцікавішим у статті є той факт, що в палаті отця ректора знаходилося 54 заборонені книги різних авторів (світських, політиків, письменників, єпископів, кармелітів, цистеріанців, францисканців і сімох єзуїтів), тематика яких була дуже різноманітною, хоча й переважали праці, присвячені богословським питанням та Святому Письму. Наявність заборонених книг автор пояснює специфікою релігійності тієї епохи, необхідністю стежити за чистотою католицької віри та моралі. На користь цього висновку, як він думає, служить те, що в Памплоні вважали забороненою працю єзуїта Неремберга (Nieremberg) «*Devocionario del Santísimo Sacramento*», насичену символічним і прихованим, майже гностичним, змістом. Єзуїти потрапили до цього списку, оскільки у своїх творах полемізували з іншими католицькими орденами, що, поза сумнівом, не могло бути прийнятним для памплонського отця ректора. Зрозумілішою є заборона праць Еразма Роттердамського та Ніколо Мак'явелі – через релігійну

¹ *Estudios sobre la Compañía de Jesús: los jesuitas y su influencia en la cultura moderna (s. XVI–XVIII)* / Javier Vergara Ciordia (coordinador). Madrid, 2003.

² Vergara Ciordia J. *Inventario de los libros prohibidos del colegio de los jesuitas de Pamplona en tiempos de su expulsión // Navarra: memoria e imagen: actas del VI Congreso de Historia de Navarra*. Pamplona, 2006. Vol. 2. P. 323 – 336.

полеміку, яку вело Товариство з еразміанськими судженнями та через за-судження Мак'явелі за його спроби відділити політику від релігії. Те й друге виразно контрастує із забороною «*Sermones*» Св. Августина, якого єзуїти високо цінували. Тому Вергара Сьордіа доходить висновку, що в ході цензурування книжок у єзуїтських колегіумах, окрім загальних роз-поряджень Товариства, неабияку роль відігравали ректори кожного окре-мо взятого центру, наділені достатньою самостійністю для того, аби вно-сити певні праці до категорії заборонених книжок на власний розсуд.

У своїй нещодавній статті «Потреба гуманістичної освіти та організа-ція навчання у єзуїтських колегіумах в модерну добу»³ Вергара Сьордіа звернувся до теми, досі практично не заторкуваної в іспанській історіо-графії, – до соціального аспекту єзуїтського шкільництва. Його увага була знову зосереджена на колегіумі в Памплоні, столиці старого королівства Наварри. Науковець, зокрема, детально проаналізував каталоги із записа-ми учнів до колегіуму та перевідні відомості, в яких представлено імена студентів кожного курсу й підсумкові результати навчання із зазначенням, чи переходили вони на наступний щабель. За спостереженням дослідника, заледве 10% з-поміж них належали до привілейованого стану (*nobleza*) чи суспільної еліти міста й королівства, тоді як переважна більшість (бл. 90%) були дітьми дрібних власників, що займалися землеробством, тваринни-цтвом і ремеслом та докладали чимало фінансових зусиль, аби дати своїм нащадкам можливість соціального просування. Це узгоджується із поши-реною на той час критикою розповсюдження гуманістичних студій серед тих соціальних груп, що належали до виробників, адже із множенням се-кретарів та писців країна переживала велику нестачу землеробів, солдатів тощо.

Що ж до організації навчання, то порівняння каталогів запису із пере-відними відомостями показало, що в єзуїтських колегіумах критерії вимог до студентів були дуже високими. Це призводило до того, що більшість учнів платила високу ціну за недбальство, долаючи лише нижчі рівні осві-ти, пропонованої Товариством. До цього слід додати, що практикувалося вільне переміщення – на відміну від безперервного ступеневого навчання, у тому числі відомі випадки, коли декого з учнів переводили на вищі рівні без проходження середніх завдяки винятковим здібностям та прогресу в навчанні.

Нарешті, варто відзначити статтю іншого автора, Карлоса Мартінеса Торнеро, «Алагонський колегіум після вигнання єзуїтів»⁴. Тут за поле до-слідження обрано невелику сільську місцевість неподалік від Сарагоси, столиці королівства Арагону. Автор зосереджується на інтелектуальній,

³ Vergara Ciordia J. *Demanda de humanidades y temporalización escolar en los colegios jesuiticos de la Edad Moderna* // Congreso Internacional «Los mundos de Javier». Pamplona, 2008. P. 419 – 443.

⁴ Martínez Tornero C. A. *El colegio de Alagón tras la expulsión de los jesuitas* // Revista de Historia Jerónimo Zurita. 2008, vol. 83. P. 199 – 221.

освітній та релігійній пустці, що увиразнилася у цій місцевості після вигнання єзуїтів. Детальний аналіз документів дозволив йому зробити висновок, що в дискусії про те, як вчинити з колишніми єзуїтськими колегіумами, брали до уваги потреби кожного регіону із врахуванням умов, записаних у тестаментх їхніх фундаторів та благодійників. Тож в Алагоні було вирішено, що релігійні прикраси колегіального храму належить передати сільським парафіям, а лікарня перейде до відомства навчального осередку. Компенсувати ж відсутність єзуїтів у навчальному процесі намагалися шляхом залучення нових учителів для початкових класів та класів граматики.

Підсумовуючи, можна зазначити, що коротко представлені в цьому огляді роботи показують зростання інтересу в Іспанії до студій над історією освіти, зокрема єзуїтської, коли йдеться про модерну добу, а також до історії Товариства від його заснування до вигнання. Розширення дослідницького поля за рахунок нових тем (складу бібліотек, освітньої системи, соціальних характеристик студентів, відмінностей між міськими центрами та малими сільськими осередками), а також застосування нових методик в аналізі історичних джерел, у тому числі серійних, – ось аспекти, які вселяють оптимізм. Разом з тим увиразнилися й слабкі сторони, передусім брак монографічних праць із цієї тематики, що особливо помітно в порівнянні з історіографіями сусідніх країн, наприклад французькою. Крім того, іспанські дослідження поки що мають локальну чи регіональну спрямованість, а отже – не пропонують загальнішого та більш цілісного погляду. Це добре видно на прикладі розглянутих тут робіт, присвячених арагонському та наваррському середовищам – дуже малим порівняно з іншими політико-правовими утвореннями епохи, скажімо Кастилією. Нарешті, виразно бракує ширшої порівняльної перспективи – зіставлення з тими явищами, які спостерігалися в решті регіонів Європи.

Juan Abella Samitier

Recent Studies on Education and Jesuits Company in Spain during Modern Age

Переклад з іспанської Оксани Задорожної